

BİOLOGİYA VƏ AQRAR ELMLƏRİ

UOT:574

QLOBALLAŞMA, EKOLOGİYA VƏ GƏLƏCƏYİN TARİXİ**Əhmədova Samirə Famil qızı****Mingəçevir Dövlət Universiteti**Samira.ahm@mail.ru

Xülasə: *Məqalə müasir dövrün qlobal ekoloji problemlərinə və bu problemlərlə bağlı baş verən ümumbəşəri proseslərə həsr olunmuşdur. Məqalədə planetin ekoloji tarazlığının yaradılması tapşırığına planetar miqyasda qarşısılınmaz proses kimi qəbul olunan qloballaşma növqeyindən baxılır. Qloballaşma isə rəqabət, münaqişə, imkanlar mənbəyi, dərin iqtisadi, texnoloji və sosial dəyişikliklər sistemi kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı dünyanın ekoloji strukturuna pozitiv və neqativ təsir göstərən proses kimi də qiymətləndirilmişdir. Müasir dünyada baş verən qlobal proseslərin fundamental analizi və bəşəriyyətin gələcək tarixinin nəzəri əsaslarının yaradılması imkanları, məqalədə orijinal motivlər kimi çıxış edir. Bütün bu proseslər birbaşa, yaxud dolayı yolla qlobal ekoloji problemlərlə bağlıdır. Qlobal ekoloji problemin əsas məzmunu isə, ilk növbədə insanın iqtisadi fəaliyyəti ilə, onunla yaşayış məskəni arasındakı təzadların dərinləşməsi ilə izah olunur. Texnika durmadan mürəkkəbləşdikcə, onun tətbiqinin miqyası artır və ona nəzarət mexanizmləri zəifləyir. Nəticədə süni sfera, yaxud texnosfera genişlənir və təbii sfera dağılır. Hal-hazırda bəşəriyyət Yer kürəsinin quru hissəsinin yarısını öz tələbatı üçün istismar edir.*

Bununla əlaqədar, gələcək hadisələrin proqnozlaşdırılması və gələcəyin hipotetik tarixinin, yaxud onun mümkün senarisinin yaradılması da son dərəcə aktual hadisə kimi təqdim olunur.

Qloballaşma kimi dinamik bir proses, ilk növbədə cəmiyyətin müasir vəziyyəti, burada mövcud olan mədəni durumla birbaşa bağlıdır və onun məntiqi nəticəsi kimi təzahür edir. Qloballaşma beynəlmiləçiliyin ən yüksək həddi kimi qiymətləndirilə bilər. Qloballaşma və integrasiya prosesinin əsas özəlliklərindən biri, Yer kürəsində yaşayan insanların həyatının müxtəlif sferalarında qeyri-məhdud şəkildə ifadə olunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu proses daha dərin və kəskin şəkildə müasir dövrün qlobal problemlərində ortaya çıxır. Qlobal problemlər içərisində ən vacib əhəmiyyət kəsb edən isə ekoloji problemlərdir.

Açar sözlər: qloballaşma, ekologiya, integrasiya, ekoloji problemlər, ekosistem, proqnozlaşma

Key words: globalization, ecology. Integration, ecological problems, ecosystem, forecasting

Ключевые слова: глобализация, экология. интеграция, экологические проблемы, экосистема, прогнозирование

Bir qayda olaraq, “qloballaşma” dedikdə təhtəşüurumuzda instinktiv şəkildə “ekologiya” anlayışı assosiasiya olunur. “Ekologiya” terminini elmi dövriyyəyə 1866-cı ildə alman bioloqu Ernest Hekkel daxil etmişdir. Hər iki termin “bəşəriyyətin ümumi evi anlamına əsaslanır” (yun. oykos – ev, yun. qlobus – yer kürəsi). Qloballaşma kimi ekologiya da planetar xarakter kəsb edir, bütün xalqların maraqlarını ifadə edir və effektiv qərarlar qəbul edilməsini tələb edir.

Qloballaşma rəqabət, münaqişə və eyni zamanda imkanlar mənbəyidir. O, dərin iqtisadi, texnoloji, sosial dəyişikliklərlə dünyanın ekoloji sisteminə təsir göstərir. Bu isə tipik şəkildə ümumbəşəri təhlükəsizlik problemi kimi ortaya çıxır. Bu baxımdan bu gün və gələcəkdə ekosistemdən istifadə ilə bağlı münaqişəli məsələlərin baş qaldırması ehtimalı çox böyükdür. Məsələn, içməli su mənbələri uğrunda mübarizə, tropik meşələrin qırılması, kosmosun və dünya okeanının fərqli məqsədlər üçün mənimsənilməsi və s.

Biotexnologiyaların, robot, lazer texnikasının, atom və istilik-nüvə enerjisinin, yeni konstruktiv materialların yaradılması, qlobal kompyuter sistemi bizim həyatımızda böyük perspektivlər açır. Texniki tərəqqi müasir cəmiyyətin üzləşdiyi qlobal problemləri həll etməyə imkan verir. Böyük qürur hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, kompyuterdən geniş istifadə edilməsi, informasiya cəmiyyətinin yaradılması bəşəriyyəti sivilizasiya tarixində misli görünməmiş inkişaf səviyyəsinə çıxarmışdır. Bununla əlaqədar olaraq müasir dünya əlaqə və münasibətlər baxımından olduqca zəngindir. Lakin məsələnin digər tərəfi qlobal cəmiyyətin daha da münaqişəli xarakter kəsb etməsi, stres situasiyalarının sayının daha da artması ilə bağlıdır. Məhz sosial və ekoloji sferalarda cərəyan edən hadisələrin dinamikliyi və intensivliyi, onların gücünün və miqyasının böyüməsi, eləcə də irimiqyaslı problemlər yaradır. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə əhali artımı aşağı düşür. Əhalinin sürətlə qocalması və insan ömrünün qısalması, həyat tərzinin və onun keyfiyyətinin aşağı düşməsi, ürək-damar, xərçənk, allergiya, immun defisitinin sindromu, həmçinin psixi, patoloji və bəşəriyyətin genofonduna ciddi zərbə vuran genetik xəstəliklərin sayı intensiv şəkildə artır. Yeni texnologiyalar tərəqqi ilə yanaşı texnogen təhlükələr yaradır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının transgen və kimyəvi tərkibli olması ənənəvi bioloji və fizioloji proseslərdə patogen və hətta mutagen hallara səbəb olur. Geni dəyişdirilmiş məhsulların patoloji xüsusiyyətlərini tədqiq etmiş Rusiya tədqiqatçı İrina Ermakova belə məhsulların, ilk növbədə canlı orqanizmlərin reoroduktiv keyfiyyətlərinin ciddi şəkildə aşağı düşməsinə aşkar etmişdir. [2. s. 41-48.]

Geni dəyişdirilmiş məhsulların insan orqanizminin ənənəvi harmoniyasını pozması və ona son dərəcə toksiki təsir göstərməsi haqqında, aydın elmi faktlara əsaslanan nəticələri, həmçinin ABŞ alimləri Breyk D.G. və Everson D.P. əldə etmişlər. [1. s. 29-36.]

Bu gün gen mühəndisliyinin üzdənirəq ixtirası olan geni modifikasiya edilmiş məhsulların bəşəriyyətin davamlı inkişafı üçün necə təhlükəli perspektivlər açması geniş ictimaiyyət tərəfindən intensiv müzakirə olunur. Müxtəlif ölkələrdən olan ekspertlər geni dəyişdirilmiş məhsulların degradasiya xarakteri haqqında eyni fikirdədirlər. [3. s. 981-987.]

Bütün bu proseslər birbaşa, yaxud dolay yolla qlobal ekoloji problemlərlə bağlıdır. Qlobal ekoloji problemin əsas məzmunu isə, ilk növbədə insanın iqtisadi fəaliyyəti ilə, onunla yaşayış məskəni arasındakı təzadların dərinləşməsi ilə izah olunur. Texnika durmadan mürəkkəbləşdikcə, onun tətbiqinin miqyası artır və ona nəzarət mexanizmləri zəifləyir. Nəticədə süni sfera, yaxud texnosfera genişlənir və təbii sfera dağılır. Hal-hazırda bəşəriyyət Yer kürəsinin quru hissəsinin yarısını öz tələbatı üçün istismar edir. Mövcud su hövzələrinin 50% -dən qənaətsiz şəkildə istifadə olunur. Son dörd əsr ərzində Yer kürəsində 484 heyvan növü və 654 bitki növü məhv edilmişdir. Bu gün 100 adda quş, 300 adda heyvanın yox olması təhlükəsi var. Hal-hazırda dünyada ilkin meşə massivinin yalnız 35% qalmışdır. Tropik meşələrin isə yarıdan çoxu məhv edilmişdir.

Texnosferanın daha bir mənfi əlaməti istehsal və məişət tullantılarına nəzarətin zəif olmasıdır. Təbiətin sonsuz olmamasını, onun təbii ehtiyatlarının tükənən olmasını və bərpa olunmamasını, təbii mühitin bütün elementlərinin eyni səviyyədə bütövlük və davamlı inkişaf üçün vacib olmasını nəzərə alaraq, müasir dövrdə qlobal harmoniyanın pozulması səbəblərini aydın şəkildə görmək və onun necə bir potensial təhlükə daşıdığını dərk etmək olar.

Faydalı qazıntılardan (daş kömür, neft, qaz,) qeyri-məhdud şəkildə istifadə olunması, Yer kürəsində istixana effekti yardır. Bu isə, hər il atmosferə 20 milyard ton kükürd turşulu qazların atılması, fotosintez prosesinin bu zərərli qazları tənzimləyə bilməməsi, bu qazların günəş şüalarını dəf etməməsi və əks istiqamətdə gedən infraqırmızı şüaları udması ilə bağlıdır.

Bu prosesin qlobal nəticəsi isə Yer kürəsində iqlim şəraitinin ənənəvi balansdan çıxması və anomal istilərin hökm sürməsi kimi ortaya çıxır. Qlobal istiləşmə isə öz növbəsində qütb və materik buzlarının əriməsinə, Dünya okeanının səviyyəsinin qalxmasına və sahil bölgələrin su altında qalmasına səbəb olur.

Qlobal ekoloji böhranın başlıca elementlərindən biri də Yer kürəsini günəşin ultrabənövşəyi şüalarından qoruyan ozon qatının dağılması ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki ozon qatı planetin ən etibarlı mühafizəçisi kimi stratosferdə dəniz səviyyəsindən 10-50 km yüksəklikdə yerləşir və yer kürəsinin özünəməxsus filtri rolunu oynayır. Ozon qatı atmosferdə 500-600 milyon il bundan əvvəl formalaşmışdır. O zaman fotosintez nəticəsində burada kifayət qədər oksigen konsentrasiyası baş vermişdir. [4. s. 10—15.]

Yer kürəsinin ayrı-ayrı regionlarında mövcud olan əhali sıxlığı, intensiv miqrasiya, urbanizasiya, regional hərbi münaqişələr, yeni tipli silahların sınağı ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsinə səbəb olur.

Bütövlükdə, ekoloji tarazlığın yaradılması və mövcud problemlərin qarşısının alınması idarə olunan bir prosesdir. Beləki, qloballaşma və onunla bağlı olan ekoloji problemlər bəşəriyyətdən adekvat düşüncə tərzini tələb edir. Burada başlıca məsələ dünyaya vahid bir orqanizmi kimi yanaşmaq bacarığıdır.

Istilik nüvə reaksiyalarının sintezi prosesinin ciddi nəzarət altına alınması, tullantısız texnologiyaların yaradılması, biotermik üsullarla tullantıların zərərsizləşdirilməsi və neytrallaşdırılması, eləcə də bu xüsusda digər tədbirlər, tədricən ekoloji durumu sabitləşdirməyə qadirdir. Bu baxımdan insanlarda ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması ümumbəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi son dərəcə aktualdır. Məhz belə bir şəraitdə ekoloji mədəniyyət ən optimal çıxış yolu kimi təzahür edir. Ekoloji mədəniyyət elə həyat tərzini və həyat təminatı üsuludur ki, cəmiyyət ruhani dəyərlərin, əxlaqi prinsiplərin, iqtisadi mexanizmlərin, hüquq normalarının və sosial institutların köməyi ilə tələbatları optimal tərzdə ödəyir və onlar Yer kürəsində həyat üçün təhlükə yaratmırlar. Ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsas vasitəsi isə məqsədyönlü şəkildə təşkil olunmuş ekoloji təhsildir. O, təkcə ümumi təhsilin struktur sisteminə nüfuz etməklə kifayətlənməməlidir, onun fundamental əsası kimi də çıxış etməlidir. Çünki düzgün ekoloji tərbiyədən, Yer kürəsində təbiətin və bəşəriyyətin simasında bir başa davamlı varlığın taleyi asılıdır.

Bütün bu neqativ əlamətlər müasir dünyada hər kəsə məlum olan məsələlərdir. Eyni zamanda hər kəsə məlumdur ki, bu məsələlər yer kürəsində davamlı həyat üçün real təhlükə yaradır. Məhz bu səbəbdən bəşəriyyətin ümumi evinin qorunması və xilasını fəvqəladə aktuallıq kəsb edir. Hətta məsələ o qədər ciddidir ki, insanlar gündəlik həyatlarında əldə etdikləri elmi-nəzəri və hipotetik informasiya ilə yaxın və uzaq gələcəyin xəyalini təsvirini yaradırlar. Mövcud qlobal ekoloji problemlərlə əlaqədar, dövrü olaraq gündəmə “dünyanın sonu” haqqında şaiyə xarakterli proqnozlar gəlir. Lakin, bu postindustrial cəmiyyətdə müasir texnologiya xarakterli miflər yaratmaq cəhdləri deyil. Bu şayələr real təhlükəyə əsaslanır.

Müasir dünyada baş verən qlobal ekoloji, sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi və əxlaqi-mənəvi prosesləri fundamental şəkildə analiz etməklə nəzəri cəhətdən, ümumi cizgilərdə gələcəyin tarixini tərtib etmək mümkündür. Əlbəttə bu zaman hadisələrin çoxu sırf fərziyyə xarakteri daşıyacaq, lakin çoxlu sayda hipotetik fraqmentlər qaçılmaz faktları ifadə edəcək və gələcəyin real təsvirini yaradacaq. Bu gün qeyri-təbiiq elmi təlimlər içərisində futurologiya (lat. futurum – gələcək, yun. logos – təlim) fəvqəladə aktuallıq kəsb edir və bu təsadüfi deyil. Bu gün bu və ya digər tərzdə özünü dərk etmiş hər bir insanı, təkcə cari tarix, onun sosial-iqtisadi, ictimai-mədəni və əxlaqi-mənəvi məzmunu və keyfiyyəti narahat etmir. O, gələcək nəsillərin taleyini də düşünür. Bu təbiidir və psixoloji kateqoriya kimi təzahür edir. Çünki fərd və qlobal anlamda bəşəriyyət dinamik inkişaf edən hərəkətverici gücü “özünü qorumaq” və “nəslə qorumaq” kimi iki aprior instinktdən alır.

Gələcəyin proqnozlaşdırılması və onun hipotetik xarakterli gələcək tarixinin, yaxud mümkün ssenarisinin yaradılması, ekstrapolyasiya (lat. extra – çöl, başqa, kənar, polire – dəyişirəm), interpolyasiya (lat. inter-polis – yeniləşmiş - aralıq ədədlərin tapılması metodu) və aproksimasiya (lat. proxima – yaxın bir obyektin ona yaxın olan digər obyektə dəyişdirilməsi ilə obyektin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi) kimi metodlarla həyata keçirilir. Bu zaman mövcud texnoloji, iqtisadi, sosial inkişaf templərinin əvvəlcədən təyin edilməsi kimi prosedurdan istifadə olunur. Futurologiya elmi fantastikadan daha çox, gələcək haqqında yüksək səviyyəli ehtimalları əks etdirən “hələ yaşanmamış qlobal tarixi” əks etdirir. Futurologiya terminini elmi dövriyyəyə 1943-cü ildə Osip Flethaym (Oldos Haksliyə yazdığı məktubunda) daxil etmişdi. Futurologiya bu gün qlobal miqyasda cərəyan edən sosial proseslərin perspektivlərini təyin edir. Həmçinin dünyanın ekoloji gələcəyini də müəyyənləşdirir. Beləliklə o, Yer kürəsinin və bəşəriyyətin gələcəyinin ümumi konsepsiyası kimi ortaya çıxır.

Gələcəyin öyrənilməsində ekstrapolyasiya, interpolyasiya, aproksimasiya metodları ilə yanaşı ssenari, Delfi, beyin hücumu, morfologiya və digər metodlardan da istifadə olunur. Senari metodu zamanı eyni cür inandırıcı olan tarixi hadisələrin dəsti götürülür. Onların hər biri zəruri detallarla zəngin olur və gələcək hadisələr sistemində baş verməsi mümkün olan bütün variantlar nəzərə alınır. Məsələn, qlobal inkişaf templəri, ekoloji problemlərin kateqoriyaları və s. Ssenari metodundan ilk dəfə məşhur Amerika futuroloqu German Kan (1922-1988) istifadə etmişdi.

1950-1960-cı illərdə yaradılmış Delfi metodu ekspert qiymətləndirmələrinə əsaslanır. Amerikalı alim Olaf Helmer (1910-2011) tərəfindən yaradılmışdır. Qədim Yunanıstanda Delfa orakulunun (kahin Pifiya) adı ilə bağlıdır. Əsasən nüfuzlu uzaqgörənlərin proqnozlarına əsaslanır (Mişel Nostradamus – 1503-1566, Monax Avel-1757-1841, Edqar Keysi-1877-1945, Volf Messinq-1899-1974, Vangeliya Pandeva Kuştareva 1911-1996, Şeyx Şərif və s.).

Beyin hücumu metodu (ing. brainstorming) problemin operativ həllini nəzərdə tutur. Bu zaman iştirakçıların yaradıcı aktivliyi stimullaşdırılır və onlar çoxlu sayda, o cümlədən fantastik fərziyələr irəli sürürlər. Nəhayət morfoloji metod (İsveçrəli alim Frits Tsivikki tərəfindən yaradılmışdır) gələcəyin obrazının yaradılmasında ayrı-ayrı potensial hadisələr üçün, onları xarakterizə edən çoxlu sayda morfoloji kombinasiyalar təhlil olunur və onların müncər edilməsindən bütöv sistem yaradılır. Metod XX əsrin 30-cu illərində ABŞ alimi, kopirayter (ing. copywriting – əlyazma, write – yazmaq, reklam və təqdimat tekstlərini tərtib edən şəxs) Aleks Osborn (1888-1966) tərəfindən ixtira edilmişdir. [5. s. 74-75.]

Beləliklə, müasir dövrdə münaqişəli cəmiyyətin əsas məzmununu və apıcı motivlərini təşkil edən qloballaşma və onunla birbaşa bağlı olan ekoloji vəziyyət, ekoloji problemlər, ekoloji tarazlıq, ekoloji mədəniyyət və digər məsələləri mövcud elmi-nəzəri metodlarla təhlil etməklə, müvafiq fərziyələrə və kifayət qədər dəqiq proqnozlara əsaslanan gələcəyin modelini yaratmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, bu son dərəcə aktual və vacib məsələdir. Mövcud dəyərləri qiymətləndirmək və dərin analizə məruz qoymaq yolu ilə yaradılan gələcəyin təsviri bəşəriyyət üçün düzgün seçim etmək, gələcəyin real və etibarlı modelini yaratmaq üçün son dərəcə vacibdir.

Ədəbiyyat

- 1.Brake DG, Evenson DP. «A generational study of glyphosate-tolerant soybeans on mouse fetal, postnatal, pubertal and adult testicular development.». Food Chem Toxicol 42 (1) (2004). 29-36.
2. Ermakova I. «Influence of genetically modified soya on the birth-weight and survival of rat pups». Proceedings «Epigenetics, Transgenic Plants and Risk Assessment» (2006). 41-48.
- 3.Marshall A.. «M soybeans and health safety — a controversy reexamined». Nature Biotechnology 25 (9). (2007). 981-987.

4.Ларин. И.К. Химия озонового слоя и жизнь на Земле // Химия и жизнь-XXI век. 2000.-№ 7.- С. 10-15.

5.Старилов П. А. Пиковые переживания и технологии творчества: учебное пособие. Красноярск: филиал НОУ ВПО «Санкт-Петербургский институт внешне экономических связей, экономики и права» в г. Красноярске, 2011.-92 с. -ISBN 978-5-904314-42-2. С.74-75.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, ЭКОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ БУДУЩЕГО

Ахмедова Самира Фамил кызы

Резюме

Статья посвящена глобальным экологическим проблемам и общечеловеческим процессам, связанным с этими проблемами. В статье, задача создания экологического равновесия рассматривается с позиции глобализации, принятой, как совокупность неотвратимых событий планетарного масштаба. Глобализация оценивается как источник конкуренции и конфликтов, как система глубоких экономических, технологических и социальных изменений, а также как процесс, позитивно и негативно влияющий на экологическую структуру мира. Возможности составления теоретических основ грядущей истории человечества и фундаментальный анализ глобальных процессов, происходящих в современном мире, в статье выступают как оригинальные мотивы. В связи с этим прогнозирование будущих событий, создание гипотетической истории будущего или его возможного сценария предоставляется как исключительно актуальное событие.

GLOBALIZATION, ECOLOGY AND HISTORY OF THE FUTURE

Ahmədova Samira Famil gızı

Summary

The article is devoted to global environmental issues and universal processes associated with these problems. In the article, the task of creating the ecological balance is considered from the perspective of globalization, adopted as a set of inexorable events of global scale. Globalization is evaluated as a source of competition and conflict, as a system of profound economic, technological and social change, as well as the process positively and negatively affecting the ecological structure of the world. The possibilities of drawing up the theoretical foundations of the forthcoming history of humanity and a fundamental analysis of global processes occurring in the modern world, in the article appear as the original motifs. In connection with this prediction of future events, the creation of a hypothetical history of the future or a possible scenario is provided as only the actual event.

*Rəyçi: MDU, Energetika kafedrasının dosenti, texnika üzrə fəlsəfə doktoru Aşurova Ülkər İzzət qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti Xarici dillər kafedrasının ONLİNE təşkil etdiyi 15 fevral 2021-ci il
tarixli iclasın 6 sayılı protokolu
Daxil olduğu tarix 16 sentyabr 2021-ci il*

UOT:611.

TƏNƏFFÜS SİSTEMİ VƏ ORQANLARININ XƏSTƏLİKLƏRİ

Babayeva Aygün Fərman

Gəncə Dövlət Universiteti

Babaevasara3@gmail.com.

Xülasə: Məqalədə tənəffüs orqanları burun qırtlaq traxeya bronxlar və sağ sol ağ ciyərlər haqda məlumat verilib. Ağciyərlər döş boşluğu orqanıdır. Ağciyərlərə daxil olandan